

LUPTA LUI ADAM CU LUCIFER

sau

TIMP ȘI EXISTENȚĂ ÎN „TRAGEDIA OMULUI“

Marea Operă e săvârșită, Dumnezeu privește în juru-i cu satisfacție : a creat lumea din propria sa voință și pentru propria sa desfătare, iar acolo, pe Pământ, hălăduiește undeva și simbolul perfecțiunii, întâia pereche de oameni. Mulțumită proniei cerești, în ei nu se află nici un dram de împotrivire, sînt transparentți, puri, lipsiți de vederi, lipsiți de morală, bunătatea lor nu are nici o noimă, căci răul nu există, existența lor e existență pură, unitatea lor cu Dumnezeu este însăși identitatea nemijlocită.

Însă nici Dumnezeu n-ar fi desăvârșit dacă n-ar ști să interpreteze Marea Operă : a zămislit lumea din el însuși, dar ce-ar putea face cu ea de-acum încolo ? Pentru a înțelege această lume căreia i-a dăruit o existență de sine stătătoare, ar putea crea încă o lume care s-o completeze și s-o facă interpretabilă pe cea dintîi. Sau poate că lumea nu dispune de existență decît întru Dumnezeu ? În acest caz, el n-ar mai fi identic cu sine însuși, iar în ceea ce nu este identic cu sine însuși sălășluiește mișcarea, ființarea, legea. Are el oare lege lăuntrică, vreo poruncă, și trebuie să-i dea ascultare ?

Nu : el e omnipotent, el creează tot ceea ce creează din propria-i voință, iar dacă în creațiile sale nu poate sălășlui împotrivire, ele nu pot dispune nici de autonomie și din nou el *trebuie* să creeze o lume, apoi să zămislească la nesfârșit, în durere, condamnat la suferință prin povara legii, să zămislească mereu o lume nouă, ori să resoarbă din nou în sine lumea deja creată, pentru ca să nu mai existe un Altceva în afara lui, cel absolut identic cu sine.

Existînd ceva absolut identic cu sine, nu mai poate exista nici ființare, nici mișcare, iar dacă nu există mișcare, nu poate exista nici lege, iar dacă nu există lege, nu există nimic din ceea ce trebuie să fie înțeles : poate fi desăvîrșit acela care nu e în stare să descopere, să priceapă propria-i desăvîrșire ? E nevoie de lege : trebuie creat în lume ori în propria ființă ceva de sine stătător, durata pură trebuie transformată în pulsație, absurdității începutului și sfîrșitului trebuie să i se pună capăt. „Nimeni și nimic nu se poate înțelege pe sine însuși fără împotrivire ; căci dacă nu există nimic care să i se opună, atunci el iese mereu din sine doar, fără să se mai întoarcă. Însă dacă nu se mai întoarce în sine, ca într-un loc din care a ieșit inițial, nu poate afla nimic cu privire la propria sa stare originară“ — scrie Jakob Böhme.

Și este silit — ciudat lucru ! — să adopte un principiu constructiv cu care este identic, care izvorăște din el și, totuși, diferă de el. Principiul constructiv este Lucifer : față de Atotputernicul, el este NIMICUL *necesar*, contrarul existenței pure față cu sine însăși. Unitatea lor este ființarea din care iau naștere calitatea, existența autonomă, formele ce dispun de o lege proprie. Acum se naște Adam : din aparență el devine substanță și i se oferă posibilitatea de a înfrunta Ideea, de a-și des-

prinde din timpul unigen, așadar inexistent datorită infinității sale, timpul său propriu, propriul său spațiu de mișcare, pentru ca Ideea să-și dea seama cu uimire că și acest Adam este ea, în acesta tot ea este cea care, îndurerată, trebuie să sufere, altminteri încetează de a mai fi Atotputernică, se simte în sfârșit pe ea însăși în suferință și, însușindu-și această lume, se poate alege pe sine însăși (Simone Weil).

Astfel formulează domnul Madách, în *Tragedia omului*, acest principiu constructiv, care îi oferă cheia pentru a interpreta Întregul. Pornirea, în spiritul ei, este pur hegeliană — dar într-o tonalitate central-europeană. În locul unei conceptualități pure — probleme fatidice, lupta cu istoria în întreaga ei realitate, cutreierarea barbară a unor abisuri absurde, în locul sublimei elevații a speculației neprihănite — un gen de supliciu dement din pricina destinului. Și dacă Böhme „a luptat — după cum scrie Hegel — pentru a înțelege, a sesiza negativul, demonicul, diavolul lui Dumnezeu“, atunci Madách a făcut-o pentru a înțelege, a sesiza pozitivul, binele, puritatea din istorie, posibilitatea umană din om.

Noțiunile de patrie, de libertate, de progres sînt cuceriri ale gînditorilor (poetilor) Reformei. Li se părea că libertatea națiunii coincide cu progresul, iar progresul poate fi interpretat în mod satisfăcător cu ajutorul raționalității. Deci conținutul libertății este abstract; o noțiune particulară este interpretată printr-o noțiune abstractă (nedeterminată), dar viața veșnic concretă nu este dispusă să se manifeste ca raționalitate abstractă. Se simte necesitatea unor categorii mai cuprinzătoare, dar cu un conținut concret, cerința abstractă a progresului trebuie pusă la o parte și trebuie cercetat

conținutul imanent al existenței, independent de abstracția generată de drumul istoric parcurs pînă acum, de noțiunea progresului.

Antecedentul maghiar al *Tragediei omului* îl constituie două poezii, *Țiganul cel bătrîn*¹ și *Vreme cumplită*², aceasta din urmă scrisă la Mezőberény. Ambele caută să afle din partea destinului prețul și țelul luptei, dar răspunsul — care de fapt nu există — nu poate fi rostit în cuvinte, rămîne doar credința, bîlbîiala și un unic gest protestatar la vederea absurdității : așa ceva nu este cu putință ! Vorbirea logică a amuțit, de aici înainte nu mai rămîne decît să amuțească și graiul, și atunci se va naște nimicul, tăcerea veșnică. Însă nimicul nu are o existență proprie, astfel că rămîne lupta, lupta *umană* dusă de dragul ei însăși și considerată ca atare, pentru țelul imanent al omului : condiția sa umană. Speranța lui Petőfi, în 1849, se leagă de umanitatea solidară în internaționalitatea sa : dacă va supraviețui cineva urgiei, acela poate va povesti urgia, și poate se vor găsi și cei care să reușească să discearnă din această bîlbîială glasul demențialei tăceri. În 1855 Vörösmarty știe că povestitor există, dar nu există nimeni care să înțeleagă din bîlbîiala lui faptul că țesutul istoriei sîngerează pe trupul tuturor (Pilinszky)³. Astfel că n-are decît să se bîlbîie de unul singur, să se bîlbîie la nesfîrșit ca o morișcă de rugăciuni și să spună : așa, de-al dracului !

¹ *Țiganul cel bătrîn* [A vén cigány], cunoscut poem de Vörösmarty Mihály, scris în 1850, după înăbușirea revoluției burgheze maghiare. (n. trad.)

² *Vreme cumplită* [Szörnyu idő], poem de Petőfi Sándor. (n. trad.)

³ *Pilinszki János* (n. 1921), unul dintre cei mai de seamă poeți ai Ungariei. (n. trad.)

Fenomenologia bîlbîielii umane universale — acesta este domeniul lui Madách. Încetează orice limitare la sfera particularităților național-internațional, progresist-reacționar, liber-asuprit, rațional-irațional, totul se subordonează condițiilor general-umane ; formularea întrebării se inversează : naționalul, progresistul, raționalul sînt noțiuni de exprimare numai în măsura în care, prin intermediul lor, se manifestă universalul. Ne găsim în fața primei încercări de sintetizare din gîndirea maghiară : această gîndire se consideră acum, prin supoziție, universal-umană, cu scopul de a face lumină în bezna particularității sale.

Pesimism ? N-avem decît să citim comunicatul Clubului din Roma, și adio tristețe ! Pentru logica obiectivității, pesimismul este o expresie lipsită de conținut. Madách nu este un pesimist : el caută tendința principală a mișcării universale și, între timp, scapă de otrava priveliștii. Madách zdrobește construcția hegeliană — care ajunge prin logica sa la o nouă ipostază a îndurării — în încercarea lui de sinteză omul încetează de a mai fi aservit logicii istoriei, *el* este acum cel care creează logica istoriei — și gata ; e un strigăt de triumf la vederea degringoladei generale ; în sfîrșit se poate lua totul de la capăt, în sfîrșit avem datoria de a trăi, de a trăi omenește.

Instrumentul prin care se realizează sfărîmarea construcției este timpul. Unica dorință artistică a lui Madách este aceea de a-l aduce pe om în prezent, pentru a face ca obligativitatea *trecut-viitor* a determinismelor, care preschimbă pe Azi într-o albie în calea curgerii, să ancoreze în prezent. Ce valoare are viața *noastră* (totdeauna, în toate epocile, *a noastră*) dacă timpul doar se scurge prin noi ? Trebuie să ni-l însușim cu orice preț, chiar cu prețul unei catastrofe trebuie să ne însușim timpul —

pentru ca, de acum înainte, noi să fim cei care să îl creăm și nu doar să-l purtăm, să trăim viața și nu doar s-o îndurăm.

Lucifer e viclean, el este aliatul lui Dumnezeu. Dacă Dumnezeu a creat durata infinită și uniformă, atunci în Lucifer el a întrupat trecutul și viitorul, ca pe niște consecințe ale sale care nu existau în el însuși. Am văzut că Lucifer este *Nimicul*, însă în el durata infinită își vădește în mod negativ consecințele : finitul orientat în două direcții care concordă de fapt în durata uniformă. Omul își duce lupta sa *alături* de Lucifer *împotriva* lui Lucifer : acesta este cel care îl trage cu de-a sila prin istorie, pentru ca dimensiunile trecutului și ale viitorului omului să-i apară ca fiind inevitabile și irevocabil determinate. Lucifer stă pe malul fluviului orb al istoriei, aidoma lui Dumnezeu care tronează ca Idee în durata cea fără de sfârșit.

A dobîndi o conștiință, a nu se resemna la o zbatere neputincioasă prin mormanul nesfârșit al aparențelor — iată îndatorirea omului. Madách este un căutător de patrie : el caută să afle în ce fel ar putea omul să-și creeze condiții demne de el însuși, în ciuda neîndurătoarelor involburări. Există oare scăpare din strînsoarea existenței ? O șansă o oferă punerea lumii în ordine, o ordine demnă de om ; acest lucru trebuie încercat chiar dacă este imposibil. Este paradoxul timpului determinat care acționează ca un cadru fatidic, și al timpului care ia naștere ca urmare a acțiunii umane, timp făcut să pulseze prin subiectivitate. Și, în chip ciudat, tocmai cadrul DESTINULUI este izvorul credinței, al credinței în existența posibilităților : ceea ce se întîmplă cu noi nu poate decît să ne dezamăgească, dar *mai trăim încă* și ne asumăm deci lupta, nici nu putem face altminteri, căci trăim.

Să ne instalăm, să obținem pentru noi înșine condiții echitabile de luptă — iată dreptul pe care trebuie să-l dobândim din partea lui Lucifer. Cheia dobândirii dreptului este lupta, acțiunea conștientă. Madách disperă la vederea maselor inconștiente ale istoriei, căci acestea fac istoria fără a-i cunoaște consecințele. Nu poate fi vorba la el de disprețuirea maselor : ar fi mult prea ușor să-i disprețuești pe ignoranții frustrați. La Madách, mulțimea este simbolul neorînduirii, conglomeratul uman în care se introduce rațiunea din exterior, deci care este dirijat, mînuit, întors împotriva propriilor sale interese umane. Acțiunea spontană dovedește dreptatea lui Lucifer, în schimb Adam îl poate smulge pe Lucifer din sine însuși tocmai și numai prin acțiunea sa la care se angajează în mod conștient, în deplină cunoștință a consecințelor.

Sinteza lui Madách este un experiment, valoarea participantilor nu este egală, astfel că sinteza nu este deplină din punct de vedere principial. Și totuși, contemplînd întregul destin omenesc, Madách desemnează criteriul vieții suportabile printr-o atitudine practic-eroic-etică. Din pricina conștiinței și a fatalității care determină totul, el nu poate sintetiza existența și Lumea prin libertate ; Existența (fatalitatea mecanică) nu poate isca în Lucifer scînteile posibilei libertăți decît pe solul fatalității, iar conștiința nu este forma Terțului, libertatea însăși, ci forma răzvrătirii eroice împotriva fatalității cunoscute.

Această pseudosinteză constituie introducerea istoriei reale în schema hegeliană. Aici Madách i-a depășit pe contemporanii săi, și nu numai pe cei maghiari. El n-a dizolvat punerea întrebării într-o modalitate ontologică printr-un scepticism gnoseologic și nici printr-o acumulare empirică de date : Madách le-a arătat oamenilor istoria și i-a chemat

să pășească în prezent, în ciuda tuturor faptelor deprimante. Datorită acțiunii, destinul general-uman se poate preschimba în destin uman, iar omul își poate înălța un sălaș cu zidurile activității conștiente de scopurile sale, ale sentimentului, ale artei — spune Madách. A lupta fără iluzii, a-i conferi timpului raționalitate — iată puterea de coeziune obiectivă a comunității umane reale, căci iluzia transformă colectivitatea într-o comunitate imaginară.

Oamenii resimt în mod real și comunitatea imaginară (Marx), însă conștiința falsă îi împiedică să-și producă propria lor istorie reală, ei nu sînt capabili decît de acțiuni luciferice. Lumea piere pentru că istoria sa determină apariția unor comunități imaginare, iar omenirea însăși caută să îndeplinească niște sarcini istorice contrare țelului ei imanent. Și chiar le îndeplinește, le îndeplinește cu nesocotință și neîndurare, în numele prestigiului, al năzuinței înspre înalțuri. Madách protestează, protestul său îmbracă forma negării schemei dezvoltării istorice, prin care se demonstrează tendințele de autonimicire ale comunităților imaginare.

Viață concentrată : cheia *Tragediei omului* este contradicția dintre caracterul problematic al genericității omului și istoria reală, realizată. Madách face ca istoria să devină actuală și, indicînd nemijlocit Întregul, ne cheamă să trăim noi înșine paradoxul existenței sociale a omului : în istoria noastră reală am reușit să producem toate mijloacele care ne pot conduce spre pieire. Calea de ieșire o constituie prezentul. Acesta este calea însăși, cu alte cuvinte înfruntarea, lupta, aflarea speranței în toiul luptei pe care oamenii o duc vrînd-nevrînd pînă la capăt, atunci cînd de rezultatul ei depinde viața lor nemijlocită, concretă.

Desigur că Madách privește lumea cu ochiul intelectualului, astfel că răspunsul său este indirect atunci când se ivesc probleme pe care oamenii le enunță astfel: trebuie să-ți asiguri traiul, iar „a-ți asigura traiul“ este totdeauna altceva decît „a trăi“. A lupta pentru dobîndirea pîinii noastre cea de toate zilele înseamnă totdeauna altceva decît a sesiza în prezent propria noastră istorie. Madách este fenomenologul conștiinței, el nu știe un lucru pe care majoritatea oamenilor îl știu: pîinea înainte de toate; înaintea istoriei se află simbolul istoriei — pîinea; și nu există nici o altă comunitate umană reală în afara comunității celor ce-și cîștigă pîinea. Din această comunitate se poate înălța arborele istoriei, ea este cea care poate transforma lupta pentru pîine — o luptă care neagă posibilitățile omului și care aparține preistoriei — în istorie. Dacă țelul lui azi este ziua de mîine, dacă ziua de azi există numai și numai pentru a i se supraviețui, iar mîine la fel, înseamnă că nu există prezent, ci doar trecut și viitor, nu există nici conștiință și poate că nici nu e nevoie să existe.

Și totuși, așa cum se întîmplă în expozițiunea *Tragediei*, omul este izvorul conștiinței, iar autojustificarea lui Lucifer este valabilă și pentru el:

Și n-ai simțit că făurirea minții
De-un haos ți-e puternic priponită,
Ce-i stăvilă oricărei firi pe lume? ¹

În comunitatea preistorică a oamenilor absorbiți de conservarea vieții se maturizează protestul împotriva goanei spre viitor, nevoia încă spontană a

¹ Citatele sînt preluate din *Tragedia omului* de Madách în traducerea lui Octavian Goga, Editura pentru Literatură Universală, București, 1964 (n. trad.)

unui refuz adresat prezentului. Caracterul de simplă unealtă pe care o are viața în pseudocomunități îi decepționează pe oameni, îi face să-și piardă iluziile și îi îndreaptă imperios într-acolo unde teoria se manifestă nemijlocit prin acțiune, ca protest împotriva unui mîine fetișizat în istorie a omenirii.

Viața ne-o putem fie petrece — și, pășind dintr-un prezent într-altul, vom fi mereu pregătiți pentru dispariție —, fie se sfîrșește ea însăși, ca parte a duratei infinite, mereu prea devreme și irosită în zadar. Cu șiretenie și acceptînd să recadă în capcanele determinărilor, Lucifer îi spune lui Adam :

Dar poate-așa, ca viermele-n gunoi
Să te tîrăști în cercul tău neghiob
Mai bine ți-e... Ușoară-i împăcarea
Dar nobilă și grea e libertatea !

Cunoașterea, asumarea și împărțirea responsabilității, „alegerea între bine și rău“, toate acestea nu sînt suficiente, în zadar îl amăgește Lucifer pe Adam cu răsplata îmbelșugată, cu tinerețea veșnică („De guști, vei ști ca Dumnezeu ; iar cellalt / Pe veci te ține-n vraja tinereții“), căci destinul cel neîndurător se răzbună pe omul care este astfel silit să ia cunoștință de faptul că a ales binele în zadar, soarta îi scapă totuși printre degete, trebuie să afle că piere și că tinerețea veșnică nu este decît o iluzie a dăinuirii prin creație. Destinului trebuie să-i jucăm o festă, trebuie să-i smulgem prezentul, trebuie să luptăm, căci lupta e posibilă, trebuie să ne încredem în puterile noastre, în faptul că sîntem în stare să-i jucăm o festă destinului, acum și nu altă dată, prin ceea ce făptuim și înfăptuim în lume și în noi înșine.

Madách nu generalizează lupta dintre bine și rău, el este profetul celei de-a patra dimensiuni : dimensiunea timpului, a timpului prezent omenesc. Dacă ar vedea istoria doar ca pe un raport, o înfruntare dintre bine și rău, el și-ar putea îngădui să fie optimist (binele triumfă în mod necesar), ori pesimist (răul triumfă în mod necesar), sau ar putea urmări doar himera progresului (binele învinge în mod treptat răul). Însă Madách știe mai bine decât contemporanii săi că binele este un ideal, în vreme ce răul este o realitate, iar a face galerie pentru triumful idealului — atît și nimic mai mult — e o dovadă de meschinărie. Viața înseamnă participare, participare conștientă, în ciuda îndemnurilor lui Lucifer (sofisticarea înseamnă moartea faptei), viața adevărată este aceea care își răpește timpul necesar, care se cunoaște pe sine însăși și își cunoaște și posibilitățile, și nu se îngrozește de cele văzute în sine, ci dimpotrivă, își află în sine un izvor de putere mereu reînnoită.

Tragedia omului este, cu certitudine, cel mai măreț eseu maghiar care s-a scris vreodată : verdictele sale sînt exacte, imaginea de ansamblu este înălțătoare, căci nu cuprinde nici un alt urcuș spre piscuri decît însăși viața conștientă. Ea este un manifest despre alienare :

Aceste două : casa și moșia

Vor îndrepta pe veci rotirea lumii,

.

Vor crește-apoi pe rînd, ca să se-ntrupe :

În patrie și-atîtea meserii.

Vor plăsmui tot ce-i frumos și nobil

Și-o să-și înghită propriii copii.

Și, în fine, un manifest împotriva alienării. Căci Madách n-a fetișizat necesitatea alienării, așa cum nu a făcut-o nici cu legea Pământului. Știe că aceasta e mai puternică decât el și cu toate acestea își asumă responsabilitatea pentru sine însuși. În aceasta constă specificul ființării omului, în aceasta rezidă condiția eliberării, în lupta împotriva lui Lucifer. Lucifer încearcă să-l ducă în ispită :

Cuvînt nebun e *sînt*. Ai fost, vei fi.
Viața e o trecere eternă.

Răsună fanfaronada zornăitoare a vieții, oricum scurtă pentru toate desfătările : aruncați-vă asupra lumii, dați năvală, devorați-o, cufundați-vă în fericita iresponsabilitate. Lucifer ne îmbie cu procesul istoric, re-zămislirea existențelor subiective, iar individului îi oferă sfînta treime a avuției-renumelui-voluptății.

Numai că Adam l-a citit pe Vörösmarty ! E o plăcere mult prea trecătoare să apuci ziua de azi în iluzia fericirii personale. Apucarea istoriei este o treabă hărăzită unor brațe de bărbat. Dar Adam nu știe încă ce este istoria, nu el a fost cel care a creat lumea, i-a fost doar arătat trecutul — sub înfățișarea viitorului său — pentru a-l ademini din brațele prezentului, pentru a camufla prezentul din fața sa, gonindu-l în voluptățile lui Azi. În monologul lui Lucifer despre timp vedem teoria inducerii în eroare :

Egală e măsura viețuirii
La viermi de-o zi, la codrul secular,
Trăiește, crede, luptă și-apoi cade
Cînd e-mplinită munca de ziler !
Nu vremea trece : noi călătorim !
Un veac, o zi, măsura-i deopotrivă !

Și ținta ta, tu ai s-o vezi ajunsă
Dar să nu crezi că-n trupul de țărână
Încătușat e rostul tău de om !
Nu vezi furnica, roiul de albine,
Năuci aleargă mii de muncitori
Ce-orbecăind grăbesc și cad și pier...
Dar neamul lor eternități trăi-va
Și într-un duh s-a zbate mai departe
Cu rezezi pași înaintînd spre țintă...

Madách luptă eroic împotriva imaginii luciferiene despre lume : cuvintele finale ale *Tragediei* marchează biruința fragilă a poetului. Pornit în căutarea sensului acțiunii, el îl află mai întîi doar în dobîndirea binefacerilor fericirii și a puterii, dar ajunge apoi, în scena romană, chiar pînă la dilema iubirii universale față de om. Dar cuvîntarea feuerbachiană a apostolului Petru, care îndeamnă la iubire, răsună în zadar („Să ai, deci, țintă : Domnului mărire / Și muncă ție ! Omul este slobod / A-și dezveli tot tortul lui de gînduri ; / O singură poruncă e : iubirea.“). Această iubire se preschimbă în contrariul ei, iubirea de sine. Această schimbare de sens este determinată, dincolo de voință și de subiectivitate, de către o forță necunoscută.

Mereu apare această forță necunoscută : Madách o percepe în Dumnezeu, în Lucifer, în Mama Gee, în sine însuși. El vrea binele, noblețea : în zadar. El dorește fericirea omenirii : în zadar. Pe cei ce nu voiesc îi face să vrea : în zadar. Chiar individul, mulțimea este dirijată, în ciuda voinței ei, de către ceva, pe care Madách se dovedește incapabil să-l identifice. Însă îl simte și îl descrie. Literatura de specialitate pomenește de spiritul aristocratic, potrivit maselor, al poetului, dar neglijează să amintească faptul că, în *Tragedie* și masele sînt con-

trare maselor, mai mult decît atît, că și individualitatea este antiindividualistă. Puțini sînt cei care vorbesc de forța care zădărnicește realizarea intențiilor, forța necunoscută dar perceptibilă care îl constrînge pînă și pe cel mai puternic și dominator să se întoarcă împotriva lui însuși. În adîncuri activează, aparent, spiritul hegelian al epocii :

Adam : ...Că fața vremii eu trebuie s-o schimb.

Lucifer : Zadarnic gînd ! Pe ins nu poți nicicînd

Să-l fericești potrivit vrerii lui.

Căci vremea e un rîu : te adîncește,

Ori valul ei te duce înainte,

Și-notător e omul, nu cîrmaci.

Cei porecliți de cronici mari, ori sfinți

Au înțeles cu toții rostul vremii,

Dar duhul nou nu ei l-au plăsmuit.

Apoi tot Adam, vorbind despre femeie de astă dată, spune :

De ce te-atrage ? Binele e-al ei,

Păcatul e al vremii ce-a născut-o.

Dar noi știm că adversarul cel mai de seamă al lui Adam este Lucifer, cel care, în spiritul epocii, ne vorbește din nou despre aceeași forță misterioasă careia nu i se poate împotrivi nici chiar el însuși. Forma eroică a împotrivirii este determinată de această forță necunoscută, puterea ei de seducție și satisfacția împotrivirii îl recheamă pe Adam de pe stîncă. Și, cu toate că astăzi cunoaștem mai multe lucruri despre mecanismul alienării decît Madách, nu putem spune totuși că rostirea conștientă ar fi doar o manifestare a îndărătniciei romantice și a cultului geniului. Dacă n-am avea nici o dovadă

pentru susținerea afirmației noastre, să ne gândim, din perspectiva câtorva miliarde de ani, la sunetele transformate în impulsuri electrice ce vor rătăci în spațiul infinit, purtând în ele mesajul unui Pământ pe cale de răcire, întrupări ale unui gest oarecum romantic; și, neavînd nimic altceva de transmis, vor duce cu sine cea din urmă mărturie a rațiunii umane — protestul gândului încremenit de ger împotriva soartei biruitoare.

Madách schițează imaginea societății perfect raționalizate în falanster: aici presiunea forței străine încetează, se pare că omul și-a găsit în sfîrșit propriul său timp. Dar iată că de astă dată timpul obiectiv este cel care face ca individualitatea să degenereze. Adam îl întreabă pe Savant:

Spune-mi, dar, ideea
Ce strînge-acest popor într-un mănunchi
Și-nsuflește, dînd aceeași țintă.

iar Savantul răspunde:

Ideea e putința de-a trăi
.....
Vezi, soarele, în patru mii de ani
E-un glob răcit și nici un fir de iarbă
Nu va rodi pămîntu-ntreg atunci.
Patru milenii, deci, atîta timp
Avem putința să-l înlocuim.

Dar avem patru milenii: se mai poate lupta, în ciuda faptului că Spiritul pămîntului îl ține pe Adam încătușat, iar împotriva pămîntului răzvrătirea nu este cu putință. Adam devine simbolul destinului uman: unii se pot salva prin fugă, dar marea majoritate rămîne pe loc; n-are altă cale de

ales, trebuie să trăiască. Se întoarce deci pe pământ, cu toate că știe clar :

Eu țelul știu că n-am să mi-l ajung.
Dar nu-i nimic ! Ce-i ținta împlinită ?
Sfârșit de luptă, moarte este ținta,
Dar veșnică întrecere e viața
Și însăși lupta-i ținta omenirii...

Și totuși, urmează prăbușirea, izvor al katharsisului în eseul lui Madách, furtuna sentimentală din care Adam iese purificat și înzestrat cu dorința transformării. El nu mai poate răbda priveliștea finală a pământului, „vaietul meschin al luptei de pe urmă“, prologul extremei neputințe. Aici fenomenologul devine un om înfricoșat care își poartă povara destinului personal. Sinteza poate fi acum salvată numai de Lucifer : el îl îndeamnă pe Adam la viață. E o metamorfoză dezgustătoare și totuși sacră, însă nici măcar lui Lucifer nu-i este îngăduit să nimicească prezentul în numele viitorului. Adam este unealta istoriei, însă, cu toate acestea, el își acceptă istoria proprie, devenind astfel totodată creatorul ei. Înțelesul acestui paradox absurd, dar real, ni-l dă Dumnezeu, împreună cu binecuvîntarea faptelor :

Și, când ești gîrbov de povara clipei,
Cu raza lui te-nalță infinitul.
Iar dacă-ar fi mîndria-i să te prindă,
Te-ar stînjiți făptura-ți îngrădită.

Acum am învățat și faptul că în rațiune nu trebuie decît să credem, pe cînd umanismul trebuie să-l realizăm. N-avem posibilitatea de a ne tăia cu toții laolaltă vinele ori de a ne arunca de pe stînci ; în noi acționează viața, porunca ei spune : trebuie

să trăiești. Însă rațiunea vieții este lupta, lupta dusă pentru dobândirea unor condiții de existență umane ; rațiunea noastră ne cere aceasta, ne supunem nu vreunei gândiri din afară, ci rațiunii ce își are obârșia în propria noastră existență, iar această poruncă glăsuiește astfel : în ciuda tuturor înfrîngerilor, sau tocmai din cauza acestor înfrîngeri, luptați pentru umanitate !

Cuvîntul lui Dumnezeu înseamnă asentiment. Adam și-a cucerit dreptul de a-și croi timpul pe propria sa măsură, de a-i insufla prin faptele sale un ritm. Însă el trebuie să știe că destinul crud și neîndurător îi îngrădește năzuințele. Acum construcția hegeliană permite emanciparea individului, constrîngerea determinismului se relaxează, se umanizează. Adam își asumă acum răspunderea propriei sale persoane, deși e conștient de prețul cutezanței lui. În schimbul vieții trebuie să plătească un preț — acest lucru e firesc. Iar prețul îl constituie preschimbarea DESTINULUI în condiție personală. E un spectacol dureros. De aceea Dumnezeu pare să spună : ar fi mai bine pentru om dacă lumea n-ar fi decît iluzia lui Dumnezeu ; atunci s-ar putea spune despre suferință că Dumnezeu e cel care doare, căci îi este necesară măcar această durere pentru a lua cunoștință de sine. Lumea nu este o iluzie. Asta spune Madách : oameni, lumea nu este o iluzie.